

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ВЧЕНОГО

У різні часи історія окремих країн і людства в цілому позначена цікавими видатними особистостями, ніби сигнальними прапорами або випромінюючими яскраве світло маяками, спеціально призначеними для запам'ятовування даного часу. Так в історії України позначений період, який ми називаємо часи Шевченка і кириломефодіївців. Інший період однозначно асоціюємо з Драгомановим, Антоновичем і Грушевським, Лесею Українкою і Франком, Крушельницькою і Заньковецькою. Масштаб особистості, думок, наукових дослідів та діянь Омеляна Пріцака ставлять його в один ряд із знаковими постатями української історії і, безсумнівно, друге п'ятдесятиліття ХХ ст. в науці буде розглядатися як часи великого Вченого.

Сьогодні перемотуючи ролик останніх 18-ти років від часу знайомства з О.Пріцаком і перебираючи в пам'яті події та зустрічі, які відбулися протягом цих років, розумієш, що сам факт знайомства і безпосереднє спілкування з ученим є яскравими і незабутніми сторінками вже власної книги життя, до яких є потреба і бажання неодноразово повертатися і заново «перечитувати».

Декілька разів слухаючи виступи та коментарі О.Пріцака на науковому семінарі, який він проводив у 1993-94 роках в університеті Шевченка, постійно ловила себе на думці: як пощастило всім нам присутнім тут, в цей час і в цій аудиторії. Протягом однієї-двох годин учасники семінару потрапляли в потік високої наукової ерудованості і знань, якими щедро ділився їхній володар. До сьогодні пам'ятаю обставини і відчуття тих годин спілкування. Заспокоєність вечірнього університету після гамірного робочого дня, одна з аудиторій історичного факультету, в якій звучить українська мова з вкрапленнями слів з незвичними наголосами і специфічною вимовою окремих звуків, а також час від часу – висловів латиною та іншими європейськими мовами.

Поважного віку чоловік з елегантно визираючим білим носовичком з лівої верхньої кишенки піджака періодично вставав з-за столу, ледь сутулячись і роблячи декілька кроків у напрямку до слухачів. І кожного разу, коли замовкав, здавалося, що ніби посміхається. Голос був приглушено м'який, без надмірних тембрових акцентів, але відчувалася в ньому спокійна вагомість. І весь він був м'якість і непохитність. Здавалося, що й сутулювався він не від віку чи зросту, а лише тому, щоб не підвіщуватися в невеликій аудиторії над кількома десятками слухачів. І посміхався лише для того, щоб не надто пригнічувати нас серйозністю і значимістю. Ми споглядали і слухали справжню живу легенду, проте весь вигляд і манера спілкування О.Пріцака не мали й натяку на скульптурну масивність і професорську поважність, яку нерідко доводилося спостерігати в інших. Саме інтелектом, з одного боку, та своєю «непідкресленістю», природністю і контрастом через очікування чогось особливо помпезного, з другого, вражав Омелян Йосипович.

Чим глибше О.Пріцак розкривав якийсь важливий аспект проблеми, тим гостріше виникав неспокій: «хоча б чогось не забути і встигнути якщо не повністю осмислити сказане, то бодай зафіксувати». А після семінарів було постійне бажання всім – друзям, добрим знайомим і заледве знайомим – обов'язково розповісти про незвичного і одночасно класичного академічного професора. З кожною розповіддю про О.Пріцака починала усвідомлювати, що отриманий нами, слухачами семінару, такий обсяг інформації та думок протягом кількох годин можна здобути лише завдяки тривалому пошуку, скрупульозній систематизації, таланту всебічного осмислення і неймовірній працездатності.

Окрім участі у вищезгаданих семінарах, мені поталанило спілкуватися з О.Пріцаком у зв'язку з моїм дослідженням культурно-освітньої та наукової діяльності української еміграції в Австрії в міжвоєнний період. Моя вдячність ученому полягає не лише в тому, що він виступив науковим опонентом на захисті моєї кандидатської дисертації, а в тому, що в процесі обговорення з ним усіх аспектів досліджуваної проблеми я вчилася досліджувати, вчилася аналізувати, «препарувати» кожне джерело чи факт, щоб сформувати більш цілісну картину подій, які вже стали історією, разом з тим вчилася бачити і розуміти в мозаїці постатей, фактів, подій важливе суспільне і культурне явище. А ще я вчилася

отримувати радість від пізнання. Попри ознайомлення та вивчення джерельних і наукових матеріалів не лише українських архівів і бібліотек, але й австрійських і чеських, від Омеляна Йосиповича я отримала такий масив інформації та уточнення з життя українських емігрантів в Європі, а також порад щодо методів використання джерел та застосування методологічних підходів, які, однозначно, мені не вдалося більше ніде знайти.

Не можу не зазначити ще одного факту, пов'язаного з опонуванням О.Пріцаком мого дисертаційного дослідження, факту, який красномовно свідчить про вченого як про високоінтелектуальну людину, невід'ємними рисами якої були добросовісність і відповідальність: незважаючи на те, що Омелян Йосипович у 1994-1995 рр. був надзвичайно зайнятий справами створених ним Інституту сходознавства НАН України, кафедри історіософії Київського університету імені Тараса Шевченка, організацією видання українських археографічних матеріалів, участю в міжнародних та вітчизняних наукових форумах, він знайшов час та можливість прочитати весь текст моєї дисертації від першої до останньої сторінки (а це 189 сторінок машинопису) і написав від руки відгук із зазначенням посторінкових зауважень. Згаданий рукописний відгук зберігається в нашому сімейному архіві, як одна з цінних пам'яток про вченого поряд з іншими його автографами, поштовими вітальними картками та нашими спільними фотографіями. Останню поштову картку ми отримали від Омеляна Йосиповича у квітні 2006 р., як відповідь на наше привітання його з днем народження. На картці написано декілька коротких речень рукою, якій уже було важко тримати ручку. Та саме в цьому – вроджена шляхетність Ученого.

Інша форма знайомства та пізнання особистості Вченого відбулися впродовж мого дослідження архівних матеріалів, що стосуються історії гетьманського руху у ХХ ст. Знайдені матеріали розкривають дуже важливий для Омеляна Пріцака період життя – студентські роки, роки особистісного формування, роки пошуків життєвих орієнтирів і початки наукового становлення. Майбутньому вченому лише 19 років, він навчається у Львівському університеті, студією східні мови і одночасно займається дослідженням української історії, а саме готує одну зі своїх перших праць, яка незабаром побачила світ – «Рід Скоропадських (Історично-генеалогічна студія)». Історія її написання міститься в матеріалах листування гетьмана Павла Скоропадського та галицького громадсько-політичного діяча, організатора гетьманського руху в 20-х рр. минулого століття в Канаді і США, редактора ряду українських часописів Осипа Назарука. Останній у 1937-1938 рр., у час реорганізації гетьманського руху, був одним з учасників створення Статуту та Регламенту Союзу Гетьманців-Державників, і з яким гетьманський центр в Берліні та безпосередньо гетьман Павло Скоропадський активно співпрацювали. Саме Осип Назарук через Теофіла Кострубу, званого вже в той час історика, літературознавця, публіциста, священика і діяча гетьманського руху в Галичині, пропонує Омеляну Пріцаку написати генеалогічну розвідку роду Скоропадських. У листі до гетьмана О.Назарук про О.Пріцака пише так: «Згаданого студента представив мені п.Коструба з великим захопленням щодо його здібностей і гетьманських переконань. Того студента представив він як знавця східних мов, що в оригіналі читає арабські і перські речі та й уже перед тим, заки я отримав відомі матеріали, зачав працювати над генеалогією гетьманського роду Скоропадських...»¹. Для роботи над історичним дослідженням Омелян Пріцак отримав від Осипа Назарука надіслані йому секретарем гетьмана копію пошуково-дослідницької праці про роди Скоропадських і Дурново, а також споріднені з ними роди. Автором вказаної роботи була дружина гетьмана Олександра Скоропадська (з родини Дурново), яка протягом тривалого часу збирала і опрацьовувала генеалогічні джерельні матеріали в Німеччині, зокрема в Пруській державній бібліотеці².

Під час роботи над дослідженням О.Пріцак уже безпосередньо листувався з гетьманом, зокрема звертаючись з проханням про надіслання необхідного ілюстративного мате-

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України, м. Львів), ф.359, оп.1, спр.205, арк.165.

² ЦДІА України, м. Львів, ф.359, оп.1, спр.31, арк.37; Отт-Скоропадська Олена. Спогади мого дитинства / Павло Скоропадський. Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995. – С.417. Копія вищевказаної генеалогічної розвідки, присвяченої родам Скоропадських і Дурново О.Скоропадської зберігається в Музеї гетьманства в м. Києві; вона була передана в дарунок музею з іншими цінними історичними і меморіальними предметами, які належали особисто гетьману П.Скоропадському та його родині, донькою Оленою Отт-Скоропадською в 2003 р.

ріалу. З типовою для Павла Скоропадського пунктуальністю він особисто відповів на лист молодого дослідника, про що навіть згадував у листі до О.Назарука: «Молодому Пріцаку я вже написав, що радий допомогти в справі розробки родоводу Скоропадських»³. Таким чином, одну з перших серйозних наукових розвідок О.Пріцака було написано в неповні 20 років, у час пошуків наукових інтересів і формування особистих світоглядних позицій, та надруковано поряд із статтями відомих діячів гетьманського руху Сергія Шемета, Бориса Гомзина, Осипа Назарука, Теофіла Коструби, Василя Кужіма, Володимира Босого, Варфоломія Євтимовича, Володимира Левицького та ін. у збірнику «За велич нації», який було підготовлено гетьманцями до 20-ліття проголошення Гетьманату⁴. Крім того, стаття «Рід Скоропадських» разом з паралельно підготовленою бібліографією по І.Мазепі⁵ були для молодого О.Пріцака його візитівкою для знайомства і налагодження науково-творчих взаємовідносин з українською науковою елітою передвоєнного часу. Збережені і зроблені О.Пріцаком в час написання копії листування з рядом науковців містять повідомлення, оцінку⁶ і подяку за надіслану статтю. Пізніше ця розвідка вченого неодноразово публікувалася окремою відбиткою, у гетьманських часописах різних часів у різних державах, а також у перших збірниках, які були присвячені історії гетьманського руху і надруковані в 1990- роках в Україні⁷.

Для характеристики О.Пріцака як науковця є показовим той факт, що вже після появи на світ вищевказаного збірника з його статтею він продовжував далі працювати над темою, повідомляючи П.Скоропадського про його нові джерельні знахідки волинської і вільнюської гілок роду Скоропадських⁸. У свою чергу П.Скоропадський, високо цінуючи працю молодого науковця, що неодноразово особисто висловлював йому в листах, був зацікавлений у тому, щоб О.Пріцак продовжив генеалогічне дослідження роду Скоропадських, зокрема зв'язок із такими родами, як Тарновські і Чарторийські⁹. Яке значення О.Пріцак надавав одній із своїх перших опублікованих розвідок «Рід Скоропадських» і пов'язаному з її підготовкою спілкуванню з відомими науковими і державними діячами, свідчить той факт, що він попри неодноразові у своєму житті зміни місця проживання в різних країнах і на різних континентах, попри непрості, навіть драматичні обставини життя, пов'язані зі службою в радянській армії, участю в Другій світовій війні, переїздом на навчання під час війни зі Львова до Берліна тощо, зберіг оригінали та зроблені особисто копії листування з П.Скоропадським, Д.Дорошенком, Б.Крупницьким, І.Борщакком та ін.

Одне з часто вживаних слів Омеляна Пріцака було слово «очевидно», в якому буква «ч» вимовлялася ним з добре помітним придихом. Очевидно, що О.Пріцак – легендарна особистість не лише в українській науці, але й в українській історії. Достатньо лише пригадати, з якими особистостями він був не лише знайомий, а спілкувався, працював, здійснював без перебільшення значущі для всієї української нації завдання. Агатагел Крим-

³ ЦДІА України, м.Львів, ф.359, оп.1, спр.31, арк.43.

⁴ За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави / Ред. колегія: Микола Пасічник, mgr. Михайло Карпишин, Теофіл Коструба. – Львів, 1938.

⁵ О.Пріцак під керівництвом І.Крипякевича і Т.Коструби підготував, за його висловом, «Мазепинську бібліографію» до 3-го тому збірника «Мазепа», який готувався до видання в 1938 р. Українським Науковим Інститутом у Варшаві. З листа О.Пріцака до Б.Крупницького від 29 вересня 1938 р., який зберігається в особовому фонді Омеляна Пріцака в Науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія», відомо, що бібліографія містила біля 1200 позицій та понад 600 рецензій.

⁶ В особовому фонді Омеляна Пріцака, який зберігається в Науковій бібліотеці Національного Університету «Києво-Могилянська Академія» знаходяться копії листування з Д.Дорошенком, Б.Крупницьким, І.Борщакком, датовані вереснем-жовтнем 1938 р.

⁷ Див: За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. Перевидано у 10 річницю з дня смерті Гетьмана всієї України Павла Скоропадського. – Нью-Йорк, 1955. – Видавнича корпорація «Булава», 2-видання. – 186 с.; Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. – Київ, 1993. – «Академпрес». – с.179-198.

⁸ Наукова бібліотека Національного Університету «Києво-Могилянська Академія». Особовий фонд Омеляна Пріцака (1919-2006). – Копія листа П.Скоропадського до О.Пріцака від 2 жовтня 1938 р., переписана О.Пріцаком.

⁹ Там же.

ський, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич, Іван Кревецький, Дмитро Чижевський, Павло Скоропадський, Осип Назарук, Теофіл Коструба та багато інших.

Очевидно, що О.Пріцак – унікальна фігура в науці. Очевидно, що він – високого рівня філолог, історик, блискучий знавець мов, непересічний логік.

Очевидно, що він створив себе великою працею, дійшов до вершин світової науки, визначаючи її напрямні і тим самим став нащадком видатних попередників.

Очевидно, що він був ідеалістом і прагматиком одночасно, бо не лише мріяв та планував, а створював, засновував, відкривав, організовував наукові напрямки, наукові інституції, видавничі проекти щораз у нових і дуже непростих, а нерідко неможливих умовах.

Очевидно, що Вчений заслуговує на цілісне видання його творів, яке мало би бути з детальними примітками, аби кожний студент міг би вчитися за його працями, а не сприймати їх як релікти минулої епохи. Заслуговує Омелян Пріцак і на створення наукової біографії, щоб ім'я Вченого, яке однозначно залишиться в історії науки і культури, асоціювалося з живою людиною, доля якої була і типовою, і одночасно унікальною для його покоління.